

Володимир СТУДІНСЬКИЙ

**Роль князів Острозьких у розвитку
вітчизняного папірництва:
визначення проблеми**

У сучасній вітчизняній історії прийнято вважати, що Острог і землі навколо міста як гніздовий центр роду князів Острозьких вперше згадується у XIV ст. і перебували у безпосередній їхній власності до середини XVI ст. Щоправда, у 1574 р. В.-К. Острозькому вдалось повернути ці землі під свою юрисдикцію. Саме зусиллями цього відомого діяча Острог набуває нового розвитку. Як стверджує український історик І.А. Тесленко, на початок XVII ст. Острозька земля простягалась у довжину на 360 км, а її площа з 1520 км² у 1565 р. зросла до 1750 км² у 1608 р. Кількість населених пунктів упродовж цього періоду зросла на третину (від 66 до 97) [7, с. 14]. Саме на цей період припадає й динамічний культурний розвиток краю, що безпосередньо пов'язаний із діяльністю роду князів Острозьких [7, с. 14].

Так, на думку вітчизняної дослідниці Н. Бондар, виняткове значення у цьому процесі належало Острозькій друкарні. Саме Острозька друкарня, що працювала з кінця 70-х рр. XVI ст. і впродовж першого десятиліття XVII ст., залишила свій помітний слід в історії українського та східнослов'янського книговидавництва завдяки випуску тут першого повного тексту церковнослов'янської Біблії та популярних творів вчителів християнської церкви Василя Великого та Іоанна Златоуста, а також низки актуальних полемічних творів, направлених на підтримку православної віри, а також видань навчального характеру [1]. Щоправда, є твердження, що ще одна друкарня була відкрита в Острозі у 1608 р. за ініціативи головного Рабина, відомого тлумача Талмуду та вихованця Ягеллонського університету С. Едельса. Ця друкарня проіснувала більше двох століть і була закрита вже за часів російської імперії у XIX ст. [4, с. 242]. Важливим аспектом у процесі книговидавництва в Острозі є певні культурні проекти Василя Костянтина Острозького у 80-90-і рр. XVI ст. Зокрема, це стосується видання творів Г. Смотрицького «Ключ царства небесного» та «Календаря римського нового», а також «Книги про піст» (1694) та «Маргарити» Іоана Златоуста (1695) [6, с. 92-97].

Видатним періодом (1576-1583 рр.) в історії острозького папірництва та друкарства була праця тут Івана Федорова (Хведоровича), якому вдалось організувати не лише друкування Біблії, але й організувати систему збуту продукції Острозької друкарні. Як стверджує І.І. Огієнко, Острозька Біблія була лебединою піснею праці Івана Федорова,

оскільки більше по цьому він книжок не друкував [5, с. 193-198]. В зв'язку з цим виникає питання задоволення потреб цих друкарень папером і можливості його виробництва в Острозі.

Одним з найбільших папероробних підприємств кінця XVI – першої половини XVII ст. була Острозька папірня, яка забезпечувала своєю продукцією друкарні у Києві, Острозі та інших населених пунктах.

Час заснування Острозької друкарні збігається із часом видання «Маргарита» Іоанна Златоустого, яке побачило світ у Острозькій друкарні в 1595-1596 рр. В цій книзі дослідниками виявлено ряд водяних знаків, що безперечно являють марку папірні в Острозі. Перша ж письмова згадка про папірню відноситься до 1603 р. З документів відомо, що в 1648 р. прибуток від виробництва становив 50 золотих. А остання писемна згадка датується 1654 роком. Про час припинення діяльності папероробного виробництва у Острозі точно не відомо.

Що ж стосується самого Острога, то наприкінці XVI – середині XVII ст. це місто стало справжнім культурним центром всієї України. Особливе значення для розвитку української культури мала діяльність Острозької друкарні, яка забезпечувалась папером місцевого виробництва. Друкарня працювала більш як 35 років і за цей період було видано 26 книжок. Якість друку відповідала вимогам споживачів настільки, що навіть у 1728 р. ігумен Сумського монастиря Єфрем «хулил книги московской печати, предпочитая им острожские издания».

Розглядаючи питання взаємозв'язку діяльності Острозької друкарні і папірні, стає цілком зрозуміло, що головним споживачем паперу є саме поліграфічне виробництво. Та разом з тим варто зауважити, що хоч поліграфічні та паперові виробництва тісно пов'язані між собою, але є окремими галузями [6, с. 33].

Точно невідомо, які технології застосовувались при виробництві паперу в Острозі. Та, що стосується загальної виробничої характеристики українських папірень цього періоду, то вони включали в себе приміщення для зберігання сировини (ганчір'я) та отримання волокна, веркштуба, в якому знаходилися печі з котлами для приготування паперової маси та столи для формування її в аркуші. Тут же розміщувались сита, за допомогою яких проціджувалась паперова маса та зливалась у великі дерев'яні чани. У клейкухні варили клей і проклеювали папір, у сушильні його просушували та механічним способом ложили, складали, потім у валяльні розрізали на аркуші за допомогою ножів, що приводились у рух водяним колесом млина.¹³⁸ Про кількість працівників на українських папірнях прямих даних немає. Проте, більше всього, що в папірнях з ручним відливом паперу працювало

максимум 3-4 чоловіки (один майстер і два-три підмайстри), а в папірнях, де простежувались елементи мануфактурного виробництва кількість працівників могла доходити до 6-8 чоловік. Це міркування базується на дослідженнях польського історика А. Виробіша, який доводить, що папірні у XVI ст. в Речі Посполитій (зокрема й на українських теренах) були невеликими виробництвами, на яких працювало до шести осіб: майстер, 2 працівники, 1-2 учні та 1 жінка, яка прала і сортувала ганчір'я [8, с. 235].

Доволі серйозне дослідження історії Острозької папірні здійснив видатний український історик О.Я. Мацюк. Зокрема, він зазначає, що перша документальна згадка про Острозьку папірню є в документі про поділ родинних маєтків між братами Янушем та Олександром Острозькими. Умова укладалась 27 лютого 1603 р. в Кракові. Згодом, 13 березня, записана в Бродських книгах Нового Корчина. У цій умові говориться, що до складу маєтку Олександра Острозького входила в самому Острозі гребля до Застав'я і папірня, яка була на ній, разом з житловими будинками, серед яких був також будинок папірника Войцеха.

Повніші дані про папірню є в інвентарях маєтків Острозьких, де під 1620 р. згадується «порохівня і папірня». Папірня в Острозі, прибуток якої йшов на госпіталь, що був заснований Анною-Алоїзою Острозькою згадується ще раз у 1636 р. За твердженнями окремих істориків папірня припинила своє існування під час визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, проте відомо, що у 1648 р. прибуток з папірні становив 50 золотих. І саме цей прибуток спрямовувався на утримання шпиталю. Швидше всього, папірня припинила свою діяльність у другій половині 1650-х рр. [4, с. 60-61].

Незважаючи на те, що Острозьку землю (волость), на думку І.А. Тесленка, можна розглядати як модель магнатського господарювання на зламі середньовіччя та ранньомодерного часу і спрямована була на примноження «слави Дому», тобто відповідного іміджу князів Острозьких, а не раціонального ведення господарства з метою отримання відповідних прибутків [7, с. 15]. При цьому діяльність Острозької папірні та друкарні сприяло подальшому технічному, технологічному та організаційно-виробничому розвитку папірництва на українських теренах.

Література

1. Бондар Н. Папір острозьких видань у контексті діяльності острозької папірні // Острозький краєзнавчий збірник. – [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://eprints.ua.edu/2922/1/Bondar%20Nataliia.pdf>.
2. Князі Острозькі // О. Дзярнович, Р. Рагаускене, І. Тесленко, Б. Чекас. – К.: Балтія-Друк, 2014. – 280 с.
3. Кралюк П., Хаврук Я. Князі Острозькі. – Харків: Фоліо, 2012. – 128 с.
4. Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 1974. – 296 с.
5. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
6. Студінський В.А. Паперова промисловість України: XVI-XX ст. – Житомир: Волинь, 2004. – 268 с.
7. Тесленко І.А. Острозька волесть у 1565-1608 роках: формування території, структура землеволодінь та механізм управління. – Автореферат... к.і.н. – К., 2006. – 19 с.
8. Wyrobisz A. Warunki rozwoju przemysłu w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII w. // *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV-XVIII w.)*. – Wrocław – Warszawa–Kraków – Gdańsk, 1976. – S. 197-244.